

SKENDER RIZAJ

Osvrt na dva članka Bogumila Hrabaka
o albanskoj Prizrenskoj ligi*

Odmah u početku treba istaći da je za žaljenje što su inače neozbiljni članci Bogumila Hrabaka našli mesto u tako ozbiljnom časopisu naše socijalističke zemlje.¹ Budući da su navedeni članci organski povezani, a njihov je autor (B. H.) pomoću njih želeo da postigne isti cilj, zbog nedovoljno prostora u našoj raspravi, zadržaćemo se samo na nekoliko pitanja, koja zaslužuju da im se pokloni posebna pažnja.

B. Hrabak, pošto je svoj prvi rad zasnovao isključivo na fragmentima izveštaja italijanskog konzula u Skadru B. Berija, a želi da čitaocima svoga članka ubedi u svoju naučnu »objektivnost« i »kritičnost«, još na početku ističe da je Berio »politički pripadao levici«, iako se zna da je italijanski imperijalizam, u to vreme, nastojao da osvoji Dalmaciju i Albaniju.

»Kad je izbio tursko-crnogorski, odnosno tursko-srpski rat prve Berijeve konstatacije bile su da su Arbanasi narod neprijateljski raspoložen prema Slovenima, ali da ta okolnost još ne znači kako su spremni da budu verni jednom carstvu (Osmanlijskom Carstvu — S. R.) koje ih upropašćuje«, iznosi B. Hrabak (str. 26). Ti navodi Hrabaka nisu tačni. Naprotiv, i albanski narod i Albanska liga uvek su bili prijateljski raspoloženi prema Slovenima i nisu bili verni Osmanlijskom Carstvu. Inače, Visoka porta je, kada je izbio srpsko-turski i crnogorsko-turski rat, pokušala da mobiliše albanske »bašibozuke« (neregularnu vojsku) protiv Srbije i Crne Gore, ali uzalud.² Nezadovoljstvo Albanaca, naročito Malisoraca severne Albanije, s osmanlijskom vlasti iz dana u dan se povećavalo. Čak je i »Istanbulski komitet« isticao potrebu da albanski narod i dalje održava prijateljske odnose sa susednim narodima. U proklamaciji (proglasu) od 30. maja 1878. godine Komitet je izjavio: »Mi iskreno želimo da živimo u miru sa svim susedima: sa Crnom Gorom, Grčkom i Bugarskom. Mi ne

* I pored upozorenja Uredničkog odbora časopisa autor nije potpuno odustao od nekih svojih izraza, koji ne priliče znanstvenoj polemici. Budući da smatramo ovu problematiku zanimljivom za razumijevanje teme o kojoj je riječ, objavljujemo ovaj tekst.

¹ *Bogumil Hrabak*, Italijanski konzul u Skadru Berio o arbanaškom pitanju 1876–1878. godine; i Lidhja Shqiptare e prizrenit në dokumente angleze. *Časopis za suvremenu povijest*, 3/1978, 25–39; 135–138.

² *Historia e popullit shqiptar*, II, Prishtinë 1968, 111.

tražimo i ne želimo ništa od njih, ali smo potpuno odlučni da branimo sve što je naše.«³

B. Hrabak dalje navodi: »Mladi Prenk Bib Doda, nakon njegovog odlaska iz Carigrada, osetio je ne samo averziju prema Crnoj Gori i Rusiji nego i neko otomansko arbanaško osećanje, koje računa sa daljom etničkom ekspanzijom u uslovima turske vlasti; [...] Prenk Bib Doda, koji je bez ustezanja rekao Beriju da je 'u Albaniji novac otadžbina' i od otpravnika poslova ruskog konzulata u Skadru zahtevao čak 20.000 napoleondora da učini nešto za Slovene koje je mrzeo« (str. 26). Zapravo su, prema izveštaju engleskog konzula u Skadru Kirby Greena (23. XII 1876), Mirditi izrazili svoje nezadovoljstvo upravo zbog toga što su se osmanlijski dostojanstvenici grubo ponašali prema njima.⁴ Voda Mirdita, Prenk Bib Doda, još dok je bio u Carigradu, kontaktirao je sa ruskim diplomatima, koji su mu savetovali da se poveže sa Crnom Gorom.⁵ A u deklaraciji albanskog komiteta u Italiji, pored ostalog, navodi se da su »snage za oslobođenje Albanije pružile ruku braći Južnim Slovenima protiv zajedničkog ugnjetača«. Upravo radi saradnje sa Crnom Gorom otišao je na Cetinje albanski sveštenik Pren Doči.⁶ A u januaru 1877. godine istaknuti Crnogorac Marko Miljanov otišao je u Oroš, glavno mesto Mirdite, da bi razgovarao sa Prenkom Bibom Dodom o zajedničkoj saradnji.⁷ Uz to, engleski konzul u Cetinju, Edmund Monson, u svom izveštaju od 14. januara 1877. godine, naglašava da je nekoliko albanskih vođa bilo kod knjaza Nikole, koji je obećao da će pomagati albanski pokret.⁸

B. Hrabak »terorističko držanje prema pravoslavnima u Prizrenu tumači kao posledicu muslimanskog fanatizma« (str. 26). Ali, ukoliko je u to vreme bilo kakvih nedoličnih postupaka muslimana prema hrišćanima, ni u kom slučaju ne smemo okrivljavati sve muslimane, a ponajmanje Albanску ligu, već anarhističku administraciju osmanlijske vlasti, protiv koje se borilo i muslimansko stanovništvo i Liga. A to potvrđuju istorijska fakta. Npr., prema izveštaju engleskog konzula u Prizrenu St. Johna, u toku 1879. godine, Liga, pogotovu jedan od njenih najistaknutijih vođa Ali Ibra uzeo je u zaštitu hrišćansko stanovništvo.⁹ Inače, »Albanska liga — piše engleski konzul u Solunu Blunt — za veliko čudo uspela je da stvori veća osećanja privrženosti između muslimana i hrišćana severne Albanije, i najstrožijom kaznom kažnjavala je muslimane zulumčare, pošto osmanlijska vlast protiv njih nije preduzimala zakonske mere.«¹⁰

Prema nakaradnom mišljenju B. Hrabaka »Nezavisna Albanija ne bi se mogla održati ni iz spoljnih a naročito ne iz unutrašnjopolitičkih razloga,

³ Isto, 120.

⁴ The British Museum, London, *Accounts and Papers* (43), 1877, XCI, 91, 459–460.

⁵ Historia e popullit shqiptar, II, 112.

⁶ Isto, 112, 113.

⁷ Public Record Office, London, F. O. 78/2628; *Accounts and Papers* (43), 1877, 471–473.

⁸ *Accounts and Papers* (44), 1877, 92, 96. Opširnije o političkim prilikama na Balkanu (1875–1877) vidi: *Skender Rizaj, Konflikti i Fuqive të Mëdha për Ballkanin, Konferenca e Stambollit (1876) dhe Protokoli i Londrës (1877), Vjetari i Arkivit të Kosovës, VIII–IX, Prishtinë 1975, 123–206.*

⁹ F. O. 424/88.

¹⁰ F. O. 195/1324; *Accounts and Papers* (43), 1880. LXXXII, 82. 77–78.

s obzirom da je ona siromašna i jedna, još varvarska u pogledu kulture i civilizacije, a kao mala zemlja uvek bi se nalazila u opasnosti od slovenskih masa koje je okružuju. Albanija je i verski razjedinjena, pa čak ni jezički, tj. jednim književnim jezikom, nije uspela da objedini svoj etnički živalj. Prema tome, Albanija treba da ostane pokrajina Istočnog Carstva (Osmanlijske Imperije — S. R.), što upravo odgovara italijanskoj politici« (str. 27). Naprotiv, albanski je narod, u svom memorandumu od marta 1878. godine, pored ostalog, istakao: »Ako će Evropa usvojiti upravljanje Slovena na teritorijama nezavisnih i autonomnih država, jasno je da Albanci neće biti zadovoljni sa jednom tako trulom i lošom upravom pod kojom su bili do sada. Oni su ubeđeni, kao i ostali društveni slojevi Imperije, da osmanlijska vlast niti ima volju niti mogućnosti da im pruži nešto bolje [. . .]. Dakle ukoliko se Bugarska, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina otcepe od Imperije, i da same upravljaju kako same žele u skladu sa njihovim nacionalnim interesima, nema razloga da se Albanci prisile da odustanu od prednosti jedne autonomne uprave, ili od želje da vide prodor iskre civilizacije u svoju domovinu, koju su neznanje i zloupotrebe stavile u senku bede i degradacije [. . .]. Svi Albanci su odlučni da raskinu okove koji ih vezuju sa Turskom, zahtevaju odvojenu vladu, koja bi bila u skladu sa njihovim zahtevima i tradicijama, pošto traže svoje pravo da uđu u krilo evropske porodice kojoj pripadaju po rasi i rodu [. . .].«¹¹ I Dimitrije Tucović, u svojoj vrednoj knjizi »Srbija i Arbanija« kaže: »Pokret za autonomiju postigao je najveću tačku organizovanjem Arbanaske lige [. . .]. Ali, Arbanasi su se našli odmah između nakovnja i čekića: između Turske — protiv čijeg jarma su se borili — i malih država Balkana, koje su im donosile novi jaram.«¹² Pa i libanski naučnik Žorž Korm (Georges G. Corm), u svojoj doktorskoj tezi, odbranjenoj na Sorboni i objavljenoj u Parizu 1971. godine, konstatuje: »Nacionalno gibanje počinje 1878. godine, kada Prizrenska liga, islamskog smjera (rukovođena od Hadži Imer Prizrenca — S. R.), i Skadarski skup (rukovođen od Prenka Biba Dode — S. R.) hrišćanskog smjera, objavljuju svoje zajedničko etničko porijeklo u odnosu na koje je religiozna razlika bez važnosti. To buđenje uglavnom se objašnjava kulturnom i jezičkom renesansom, ohrabrenom radovima Albanaca u dijaspori (Sjedinjene Države, Italija, naročito Egipat); u tom buđenju podjednako učestvuju hrišćani i muslimani, koji, prevazilazeći svoje konfesionalne okolnosti, ponovo nalaze svoju zajedničku etničku pripadnost.«¹³ Takođe se ne može ni pošto govoriti o Albaniji kao o »još varvarskoj u pogledu kulture i civilizacije«, kako kaže B. Hrabak. Svi objektivni naučnici potvrđuju suprotno. Navešćemo samo nekoliko njih. Branislav Nušić piše: »Od vajkada mislim, što je utvrđeno da su Arbanasi starosedeoci, koji su kroz sve najezde, pod svim vladavinama koje su gospodovale nad ovim oblastima, izneli i sačuvali svoj tip i karakter. Oni su prošli ispod navale Romanske,

¹¹ F. O. 78/2784; *Accounts and Papers* (38), 1879, LXXXIII, 83, 398–301. Opširnije o prilikama u vremenu od 1878. do 1881. vidi objavljena dokumenta: *Skender Riza*, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze (1878–1881)*, Prishtinë 1978; *Ilijaz Rexha*, *Lidhja e Prizrenit në dokumente osmane*, Prishtinë 1978.

¹² *Dimitrije Tucović*, *Srbija dhe Shqipëria (Srbija i Albanija)*, Prishtinë 1946, 51, 52.

¹³ *Georg G. Corm*, *Prilog proučavanju multikonfesionalnih društava, »Svjetlost«*, Sarajevo 1977, 272.

koja je za njih bila toliko opasna sa svoga kulturnoga nadmoćja; prošli su ispod puste navale Slovena, koji su im zahvatali sve ravnice, polja i reke.¹⁴ Engleski naučnik J. Swire ističe da su »Albanci stara i posebna rasa«,¹⁵ a dr Harold Whitehall, profesor na Indiana University u SAD, naglašava za albanski jezik da je najstarija grana u stablu porodice indoevropskih jezika.¹⁶ No, ako je reč o nekom varvarstvu, onda se u ovom slučaju, može govoriti samo o varvarstvu B. Hrabaka, a ne albanskog naroda.

Potom B. Hrabak kaže: »Za Podgoricu, Bar, Gusinje, pa i Krajinu ispod Skadarskog jezera, prirodno je da pripadnu Crnoj Gori, jer su to etnički pretežno slovenski krajevi; jedino bi se izgubila verska homogenost, jer bi ti distrikti uveli u crnogorske granice 30.000 muslimana i 12.000 katolika pored 23.000 pravoslavnih« (str. 30). Tu imamo dva ozbiljna pitanja: Kako se može potpuno negirati egzistencija albanskog stanovništva u krajevima pripojenim Crnoj Gori odlukama Berlinskog kongresa, i to stanovništvo okarakterisati kao muslimansko, katoličko i pravoslavno, odnosno slovenizirati ga; i drugo je li brojka od 65.000 stanovnika tačna, ako se zna da je, kad je knjaz Nikola stupio na presto 1860. godine, »Crna Gora imala svega 440 kv. km, po Sanstefanskom ugovoru njena teritorija je imala oko 15.335, a po Berlinskom ugovoru svedena je na oko 8665 kv. km. Poslije svih razgraničenja nakon Berlinskog kongresa imala je 9475 kv. km«¹⁷, tj. teritorija se Crne Gore više nego udvostručila, i to gušće naseljenom teritorijom. Po toj logici Crna Gora, posle Berlinskog kongresa, sa novodobijenim krajevima, nije imala više od 100.000 stanovnika.

Začuduje kako je B. Hrabak uzeo sebi pravo da deformiše karakter Albanske lige. Npr., prema njemu: »Posle osnivanja Prizrenske lige (10. juna 1878), Berio je sa prilično izoštrim zapažanjem, uostalom kao i većina ostalih konzula velikih sila u Skadru, beležio čudne veze zvaničnih organa turskih vlasti i jednog pravno nelegalnog pokreta (valija priprema ustanak protiv Crne Gore; vlada plaća troškove delegata za kongres u Prizrenu; vlada daje Ligi oružje i municiju; u Ligu ulaze elementi naglašeno lojalni sultanu). I sâm se u to vreme zanimao pitanjem arbanaške autonomije« (str. 33). Svi ti Hrabakovi navodi nisu tačni. Da vidimo šta kažu istorijski izvori. Prizrenska liga nije osnovana 10. juna 1878. godine, kako tvrdi B. Hrabak, nego mnogo ranije. Deseti jun je dan kada je otvoren Kongres Albanske lige, na kojem su Albanci islamske, katoličke i pravoslavne veroispovesti istakli da među njima nema nikakvih nesporezuma.¹⁸ Međutim, prema izveštaju engleskog konzula u Skadru Kirbyja Greena, »čim se saznalo da Sanstefanski sporazum nije definitivn, Albanska liga je pala u zaborav, a preporučila se na pragu održavanja Berlinskog kongresa«.¹⁹ I srpski konzul u Prištini, savremenik događaja, Branislav Nušić, kaže: »Godine 1878. povodom zaključenja Berlinskog

¹⁴ Branislav Đ. Nušić, *S Kosova na Sinje More*, Beograd 1902, 48.

¹⁵ J. Swire, *Albania*, London 1929, 1.

¹⁶ Webster's New Universal Dictionary of the English Language, New York 1976, VII.

¹⁷ Savo Brković, *O postanku i razvoju crnogorske nacije*, Titograd 1974, 109.

¹⁸ K. Süßheim, *Islam Ansiklopedisi*, fas. 8, 573-592.

¹⁹ *Accounts and Papers (43)*, 1880, LXXXII, 82, 511.

ugovora, pobunili su se Arbanasi, što je tim ugovorom imalo, da se smanji 'njihovo zemljište'. Jedan deo 'njihovih zemalja' imalo je da se ustupi Srbiji, drugi Crnoj Gori, a treći Grčkoj. Juna meseca te godine održan je u Prizrenu veliki miting na koji su se stekli svi Arnauti Metohije, Kosova i Severne Albanije (Gegarije). Na tom mitingu je izražena pokornost Sultanu ali, ako on dozvoli da im se zemlje okrnje, rešeno je da se oružjem odupre i samoj Visokoj Porti. I doista je ovaj pokret načinio velike teškoće Porti, te je postalo nemoguće ustupanje Plava i Gusinja Crnoj Gori. Liga (ceo pokret je poznat pod imenom 'Arbanaška liga') je najpre bila obrazovana da odobri zemljište na koje je pretendovala da stanuju Arbanasi, ali je u njoj sve više preotimala mah misao o autonomiji Albanije.²⁰

Da su postojali brojni komiteti Albanske lige, i u unutrašnjosti Albanije i van nje, govori i protest Albanaca severne, srednje i južne Albanije od 12. februara 1878. godine, u kojem se, pored ostalog, navodi: »Pošto je Atinska Vlada izrazila želju da anektira našu zemlju, mi, pravi Albanci, protestiramo i izjavljujemo da su Južna, Srednja i Severna Albanija predeli Albanaca, sa kojima je uvek gospodario sam albanski narod [. . .]. Zbog toga se obraćamo Našem Centralnom Komitetu (koji se nalazio u Prizrenu — S. R.) kao i komitetima koji su se nalazili van naše otadžbine da daju veći publicitet ovom 'protestu', preko lokalne štampe i novina.«²¹ Dok su sultan Abdulhamid i izvesni turski istoričari Prizrensku ligu okarakterisali kao oruđe zapadnih država, a koja je želela da stvori jednu sjedinjenu Albaniju,²² B. Hrabrak pokušava da Ligi dade prosultansku boju. Dakle, postavlja se pitanje. Ako bi Liga bila plod sultanske politike, onda bi sultan priznao Albaniji autonomiju koju je Liga upravo zahtevala, a ako bi Liga bila instrument zapadnih hrišćanskih država, onda bi se one založile za ostvarivanje Liginih htenja — ujedinjenje albanskih teritorija i priznavanje autonomije. Naprotiv, ni sultan ni velesile, a najmanje balkanske države, ne samo što nisu podržavale albanske interese, nego su se borile protiv njih, jer je došlo, upravo u to vreme, do velikih sukoba interesa imperijalističkih država oko teritorija gde su živeli Albanci i Makedonci.

»Pravi su nosioci ideje o autonomiji katolički Arbanasi, dok se muslimani ponašaju tako da je pitanje autonomije privremena a ne suštinska potreba Albanije«, ističe dalje B. Hrabrak (str. 33). Ta konstatacija koliko je smešna toliko je neistinita. Jer, ne samo da su Albanci islamske vere bili glavni rukovodioci Albanske lige, već i glavni nosioci pokreta za sticanje albanske autonomije. Npr., prema engleskom konzulu u Prizrenu St. Johnu, grupa Albanaca predvođena Hadži-Imer-efendijom osnovala je Albansku ligu.²³ Isti izveštač, 4. oktobra 1879. godine, pored ostalog, kaže: »Komitet Albanske lige, sačinjen od 36 članova, od kojih su 2/3 islamski sveštenici (muderizi, muftije, kadije — S. R.), jučer je održao sednicu i sastavio peticiju za sultana o formiranju albanske i rumelijske (makedonske — S. R.) republike sa centrom u Bitolju. U ovoj republici svi stanovnici,

²⁰ Branislav Đ. Nušić, Isto, 49, 50.

²¹ F. O. 195/1186.

²² Başbakanlık Arşivi, İstanbul, *Yıldız Esas Evrakı*: 9-2637-72-4; H. Armaoğlu, *Sivaslı Tarihi*, 1789-1960, Ankara 1973, 280.

²³ F. O. 195/1317.

nezavisno od veroispovesti, biće ravnopravni, i neće se dozvoliti da se čini nikakav zulum hrišćanima.«²⁴

Po B. Hrabaku »Arbanasi katolici su onaj deo Arbanasa koji mrze Turke« (str. 33). Kako se vidi, Hrabak to ne posmatra dijalektički. Albanci katolici nisu imali razloga da mrze Turke, tim pre što oni nikad nisu imali nikakvih veza sa Turcima, pošto Turaka nikad nije ni bilo u predelima gde su oni živeli. Može se reći da su oni mrzeli tursko-osmanlijsku vlast, naročito u doba aktivnosti Albanske lige, pošto su tada izgubili svoju unutrašnju autonomiju. Apsolutističku vladavinu sultana Abdulhamida mrzeli su i Albanci islamske vere, pa čak i sami Turci.

Što se tiče osnivanja Albanske lige B. Hrabak je doneo vrlo čudnovate zaključke, rekavši: »Za razliku od Đakovice i Peći (gde je pobuna izbila pre ili posle proglasa u Prizrenu), u Prizrenu su ustanici, buntovnici, bolje da kažem protestanti (jer nisu ni ustanici a ni buntovnici)!. Vlada je to pustila. I ne samo da pušta, ona jača, podržava taj ustanak, pošto ga je sama organizovala, započela i ustanovila. U Đakovici, Peći, Tetovu, Debru i Gusinju vladaju begovi koji su posle reformi sultana Mahmunda II bili razvlašteni 'ali su u stvari bili samo medijalizovani'. Zbog štednje ili da begovi ne stvaraju nezgode, Porta je uvek na upravi tih distrikta potvrđivala potomke bivših prvaka, starih begova« (str. 33). Međutim srpski, turski, francuski i engleski izvori govore suprotno. Istina, sultan je uspeo da stvori prosultansku frakciju u krilu Lige, s ciljem da iznutra minira istinski program Lige, ali Liga nije onakva kako je B. Hrabak karakteriše. Npr., jedan Srbijin izveštač iz Novog Pazara, u svom izveštaju od 17. maja 1879. godine, pored ostalog, navodi: »Ne može se poreći da u sandžaku novopazarskom u vilajetu kosovskom ne vlada izvesna uzrujanost. Da bi se moglo oceniti sadašnje stanje, počev od Lima pa do Belog Drima, valja pre svega kazati da se narod u okruzima: Novo-pazarskom, pečkom, rožajskom, đakovačkom i novo-varoškom deli u dve nejednake velike partije — manju koja je uz vladu i veću koja je protivna vladi. U prvoj partiji broji se sve što je poreklom, imenom, staležom, imanjem, ugledom i ličnim zaslugama steklo odličan položaj u Albaniji. U drugu partiju spada uopšte masa, proleter, amali, nadničari, beskućnici — jednom rečju, elementi, koji slabo šta ili ništa nemaju izgubiti, pa se nadaju da će se njihovo stanje popraviti svakim metežom ili pobunom protiv Porte.«²⁵ A turski hroničar Mehmet Ali Ajni zabeležio je: »Kao posledica rusko-osmanlijskog rata (1877–1878) balkanske države trebale su da se prošire na račun Albanije. Ova situacija je naterala Albance da misle o svojoj sudbini. Ako bi propala Osmanlijska Imperija, šta će biti sa njima? Kako bi prihvatili grčko i slovensko robstvo? Zbog toga je formirana Albanska liga s ciljem da se u Albaniji formira Albanska nacionalna vlada i da se otcepi Albanija od Visoke Porte.«²⁶

Isto to kaže i francuski konzul u Skadru 4. maja 1878. godine.²⁷ A engleski je ambasador u Istanbulu Goschen, u svom izveštaju od 26. jula 1880.

²⁴ F. O. 195/1236.

²⁵ Arhiv SSIP-a, Beograd, Pol. odeljenje, Pov. br. 269, 1879, F. III, Dosje V.

²⁶ Mehmet Ali Ayni, Milliyetçilik, Istanbul 1944, 279–280.

²⁷ Archives diplomatiques du Ministère des affaires étrangères. Paris, Dok., No 214. (Ovaj je izveštaj istraživao dr Gjyltekin Shchu i ustupio mi ga na korišćenje.)

godine, doslovno rekao: »[...] Albanci su videli da su njihove susedne nacije uzete pod zaštitu velikih sila i da je ostvarena njihova želja za veću nezavisnost. Oni su videli da su se Bugari potpuno osamostalili i postali gospodari Istočne Rumelije. Videli su vatrenu želju Evrope da oslobodi od osmanlijske vlasti teritorije naseljene Grcima. Videli su da su Sloveni u Crnoj Gori sa velikim entuzijazmom podržavani od Velike Severne Imperije (Rusije). Videli su da se Istočno pitanje rešava po nacionalnim načelima i da će se Balkansko poluostrvo pocepiti između različitih nacija. I, primetili su da neće da ih tretiraju kao ostale nacije. Njihova nacija je negirana, dok teritorije naseljene Albancima trebalo je dati susednim balkanskim državama pod zaštitom Rusije, Engleske i Francuske.«²⁸

B. Hrabak, na njemu svojstven način i kontradiktorno, kaže: »Berio je nalazio da su glupi hrišćani koji daju podršku Prizrenskoj ligi — toj islamskoj pobuni, koja je, naravno, protiv njih« (str. 33). Prizrenska liga nije bila islamska niti se borila protiv hrišćana, već je bila, kako smo već naveli, multikonfesionalna i zaštitnica hrišćana. Naime, B. Hrabak je zaboravio svoju prethodnu rečenicu: »Pravi su nosioci ideje o autonomiji katolički Arbanasi.« Dakle, hrišćani nisu bili »glupi«, niti su bili »nosioci ideje o autonomiji« nego su se borili ravnomerno sa Albancima muslimanske vere za isti cilj, jer u Albanaca nikad nije postojao verski antagonizam.

B. Hrabak kaže i ovo: »Loše se izražavajući o vodama organizacije, Berio je smatrao preteranom pretpostavku da bi se tadašnji šef Lige, Eljaspaša (treba: Ilijaz-paša — S. R.) iz Debra, mogao održati kao pretendent na položaju kneza arbanaške nezavisne države. Berio je ovim rečima rezimirao stanje među Arbanasima: 'U Prizrenu postoji vlada koja nije sultanova, koja namerava da pruža otpor, da ratuje, da se suprotstavi sultanu: u Albaniji ima vlasti koje savetima i javnim pomoćima podržavaju tu vladu.' Turci se nadaju da će pobediti slovenski i arbanaški muslimani: njihova bi pobeda za Osmanlije bila dvostruka pobeda zato što bi oni, Osmanlije, lako utvrdili svoju vlast, ako bi se broj Slovena i Arbanasa smanjio: Umesto muslimanskih ili hrišćanskih Slovena i Arbanasa, ovde bi se utvrdili novi gospodari Osmanlije« (str. 33). Svi ovi Hrabakovi navodi su netačni. Prvo, Ilijaz-paša iz Debra nije bio šef Lige, nego je bio izabran 10. juna 1978. godine za predsednika Kongresa Albanske lige. Inače, od formiranja Lige pa do kraja njen predsednik bio je Hadži-Imer-efendija iz Prizrena. Imer-efendija je predsednik (šef) Centralnog komiteta Albanske lige, predsednik privremene vlade Albanije, odnosno ujedinjenih vilajeta (Tevhidi Vilâyat), predsednik Administrativne skupštine.²⁹ Da vidimo šta kaže lord E. Fitzmaurice, predstavnik Velike Britanije u međunarodnoj komisiji za Istočnu Rumeliju, koja je bila nadležna da rešava pitanja Balkana: »Ovde (u Istambul) — kaže Fitzmaurice — uopšteno se misli da je albanski pokret poslednje vreme, na svom istočnom području (na Kosovu — S. R.) uzeo većeg maha nego u ostalim područjima. Dakle, Đakovica, Peć, Priština su centri aktivnosti.

²⁸ *Accounts and Papers (42), 1880, LXXXI, 81, Turkey, No 15; J. Swire, Isto, 1.*

²⁹ *F. O. 195/1367; Süleyman Kulce, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, Izmir 1944, 252.*

Albanski narod se pobunio protiv ustupanja teritorija naseljenih albanskim stanovništvom susednim balkanskim državama.³⁰

Pokušavajući da intrigira htenja Albanaca, B. Hrabak kaže: »Arbanasi žele Austrijance, jer 'nemaju nade s druge strane' ni 'poverenje u sebe' (str. 34).« [..]. »Potkraj 1878. čak je i italijanska štampa prenela vesti iz Carigrada da je ogranak Prizrenske lige iz Skadra zatražio italijansku okupaciju arbanaških krajeva« (str. 36). Međutim, Albanci su u prvom redu zahtevali da im se prizna politička autonomija u granicama Osmanlijskog Carstva, koju su Crnogorci, Srbi, Grci i Bugari već dobili mnogo ranije. Kada su videli da Visoka porta nije mislila da im prizna autonomiju, onda su se obratili velikim silama — Engleskoj, Italiji, Francuskoj, Austriji, Rusiji — da im budu, kao i ostalim balkanskim državama, protektori, ali da ne izgube političku nezavisnost. Albanci su pokušali da uspostave savez sa Crnom Gorom (1877), i sa Grčkom (1879) protiv osmanlijske vlasti s tim da se teritorijalni integritet obeju strana sačuva. No, kad su Albanci videli da nijedna strana nije pokazivala razumevanje za njihove nacionalne interese, već su naprotiv imperijalističke sile skrojile planove da silom okupiraju njihovu teritoriju, morali su, silom prilika, da se bore, i protiv Visoke porte, koja je morala i htela da sprovodi zahteve evropskih sila, i protiv velikih sila i balkanskih država. Ta pravedna borba albanskog naroda uopšte, i Albanske prizrenske lige posebno, jasno i nedvosmisleno je ocrтана u svim vrstama izvora, ukoliko se ti izvori dobronamerno i kritički sagledaju i koriste.³¹

Dalje B. Hrabak, bez ikakvih naučnih kriterijuma, izričito naglašava: »Albanija mrzi Slovene i obuzdaće ih, ali ne voli Austriju, jer bi ona zbrisala tu malu naciju« (str. 34). Zar to nije jaka i neosnovana optužba protiv Albanije i Albanaca?! Zar nisu dve rečenice B. Hrabaka naglašene na stranici 34, koje ponovo citiramo, kontradiktorne i izmišljene? »Arbanasi žele Austrijance, jer 'nemaju nade s druge strane' ni 'poverenje u sebe'« [..]. »Albanija ne voli Austriju, jer bi ona zbrisala tu malu naciju.« Zapravo Albanci nikad nisu mrzeli nijednu naciju ili državu, već su nastojali da uspostave iskrene, prijateljske, dobrosusedske odnose sa svima onima koji su to, takođe, želeli, ali su se borili protiv svih onih koji su nastojali da ih pokore, ili su ih podjarmili, i težak teret njima nametnuli. Albanci su, dakle, uvek imali »poverenje u sebe«, pa čak »i u druge«. Jer, da nisu imali »poverenje u sebe« ne bi se borili, više od dve hiljade godina, protiv svih vrsta okupacija koje su doživljavali. Neumoljiva i nepobitna istina jest da mala nacija ne može podjarmiti veću. U toku čitave istorije albanski narod je vodio samo odbrambene ratove. Nije posezao za tuđim teritorijama ni ugrožavao slobodu drugih.

B. Hrabak je dao još jednu ozbiljnu nenaučnu ocenu, kada kaže: »Kada je u oktobru 1878 (treba 1879 — S. R.) Paskvale Vasa (treba Paško Vasa — S. E.), skadarski katolik koji je imao različite dužnosti u otomanskoj administraciji, objavio svoju knjižicu o uslovima budućnosti Albanije, Berio se osvrnuo na taj program ili manifest. Najprije se najpozitivnije izrazio

³⁰ F. O. 424/99; J. Swire, Isto, 53.

³¹ Skender Rizaj, Konflikti i Fuqive të Mëdha për Ballkanin; *Isti*, Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze; *Ilijaz Rexha*, Isto; F. O. 424/71; F. O. 424/72; F. O. 424/73; F. O. 424/74; F. O. 424/75; F. O. 424/76; F. O. 424/77; F. O. 424/79; F. O. 424/82; F. O. 424/83.

o Vasi kao čoveku, arbanaškom patriotu i italijanskom prijatelju. Vasa je zahtevao ujedinjenje Arbanasa u jednu autonomnu oblast koja bi se prostirala na jug do Arte. Berio je Vasin manifest smatrao Portinim aktom, kojim je nastojala da podstakne Arbanase protiv izvršenja odredaba Berlinskog ugovora, dižući im patriotsko osećanje. Autonomija Albanije u Vasinoj knjižici je, prema Beriju, Portina ponuda koja za nju ne predstavlja nikakav rizik, jer iza Portinog predloga ne stoji garancija velikih sila. To je trebalo da bude cena da se Arbanasi pokrenu protiv odluka Berlinskog kongresa« (str. 35, 36). Ko je zapravo Paško Vasa, ili, kako se naziva u turskim i engleskim dokumentima, Vaso-efendija (od 1883. Vaso-paša). Posle Istambulske konferencije (23. XII 1876 — 20. I 1877), na kojoj su velike sile zahtevale od Visoke porte da provede upravne i političke reforme u korist balkanskih (hrišćanskih) naroda, imenovan je za mustešara (zamenik valije hrišćanske vere) Kosovskog vilajeta, osnovanog 1. II 1877. godine, sa centrom u Prištini. Vaso-efendija, iako je bio funkcioner Osmanlijske Imperije, veliku ulogu je odigrao, i u formiranju Albanske lige, i u borbi albanskog naroda za sticanje političke autonomije i nezavisnosti Albanije. Vaso-efendija je zapravo odigrao ulogu prvog ambasadora Albanije pred diplomatijom evropskih sila. Da bi upoznao svetsko javno mnjenje sa istorijom Albanaca, i da bi ga pridobio za albansku želju, naročito kao reagiranje na Bizmarkov stav, koji je na Berlinskom kongresu negirao egzistenciju albanske nacije, Vaso-efendija napisao je knjigu »Istina o Albaniji i Albancima«, koju je objavio na francuskom i njemačkom jeziku 1879. godine.³² Taj »Vasin manifest« ni u kom slučaju nije bio »Portin akt«, naprotiv bio je »Manifest albanskih narodnih masa« uperen protiv svih vrsta okupacija, pa i protiv osmanlijske, jer se njime zahteva obezbeđivanje autonomije Albanije, protiv koje je bila i sama Visoka porta. Ali, Visoka porta, baš posle objavljivanja te knjige, izgubila je svako poverenje u Vasu, i premestila ga je za mustešara Jedrenskog vilajeta, kako bi bio što dalje od Kosovskog vilajeta, gde je Albanska liga bila najaktivnija. Paško Vasa je oko sredine 1880. godine, u svojstvu mustešara Jedrenskog vilajeta, predao lordu E. Fitzmauriceu svoju preciznu šemu o reformama koje je trebalo da se sprovedu na evropskom delu Osmanlijske Imperije. U Vasinoj šemi dati su detalji upravnih, političkih, sudskih, policijskih, ekonomskih, poreskih, itd. reformi. Tako je engleski predstavnik E. Fitzmaurice pri komisiji za istočnu Rumeliju, predložio, a na insistiranje engleskog ambasadora Goschena, da se formira autonomna Albanija, koja bi obuhvatila gotovo sve teritorije naseljene Albancima i u kojima je Albanska liga već preuzela kontrolu administracije. Ali, protiv takvog predloga engleske diplomacije ustali su predstavnici ostalih velesila, a naročito predstavnik Rusije. Tako nisu ostvarena albanska vekovna htenja. A pošto je Paško Vasa uticao na albanske događaje i iz Jedrena, i postao opasan za politiku osmanlijske vlasti, sultan ga je premestio za guvernera Libana (1883), za period do deset godina, gde je i umro 1892. godine.³³

³² P. Wassa, *La vérité sur l'Albanie et les Albanais*, Paris 1879.

³³ Skender Rizaj, *Konflikti i Fuqive të Mëdha për Ballkanin*; F. O. 424/70; F. O. 424/71; F. O. 424/76; F. O. 424/76; Public Record Office, London, *State Papers 93, General index 1873-1900*, Vol. 74, 932; J. Swire, *Albania*, 2.

I drugi članak B. Hrabaka je, takođe, napisan s istim ciljem, istim stilom i istim »argumentima«. Sada je njegova osnovna meta Arhiv Kosova, zbog objavljivanja zbirke engleskih dokumenata i otvaranja izložbe dokumenata posvećene jubilarnoj stogodišnjici Albanske prizrenske lige. No, i u ovom slučaju, zadržaćemo se samo na pitanjima koja zaslužuju da im se poklanja izvesna pažnja. »Za tu su proslavu — kaže B. Hrabak — pripremljena dokumenta turske i engleske provenijencije, tj. onih zainteresovanih zemalja koje su imale najpozitivniji stav prema Ligi. Za diplomatska akta neutralnijih i nekih drugih zemalja, istraživanja zapravo još nisu ni počela« (str. 135).

»Omanja zbirka engleskih dokumenata sastoji se od 92 'numere', kojima su priključeni predgovor i indeksna aparatura. Iz predgovora (na albanskom, srpskohrvatskom i engleskom) saznajemo o izboru dokumenata i o načelima kojih se držao priređivač izdanja dr Skender Rizaj, red. profesor Filozofskog fakulteta u Prištini. [...] S obzirom da je ovde uključen srazmerno mali broj izvora, priređivač je pitanje izbora obrazložio, rekavši: 'Pošto ima veliki broj engleskih dokumenata o Prizrenskoj albanskoj ligi, u ovaj tom našeg izdanja uključili smo najzanimljivija dokumenta, kako po njihovim vrednostima tako i po vrstama. [...] Dakle, u pogledu izbora, mora se konstatovati da je on u ovoj zbirci zainteresovan, pa joj je zato vrednost za nauku znatno smanjena. Zbog toga se istraživači te problematike ne mogu osloniti na ovu rukovet, nego moraju samostalno tragati za izveštajima koji su ovde ispušteni« (str. 135, 136).

»Još o jednom momentu pisac je osetio da mora govoriti već u trećem pasusu Predgovora. Reč je o skraćivanju akata. Osnovna tematska skraćivanja izvršila je britanska služba, i to je u redu i razumljivo. Međutim, izaziva se podozrivost što se i priređivač dosta služio tim nepopularnim manirom. Obrazloženje za to je sledeće: 'Ovo je učinjeno s namerom da se ne bi izdanje opteretilo nepotrebnim tekstovima. Sem toga, u prepisima ponekih albanskih peticija ne stoje imena njihovih nosilaca, već se samo kaže da slede njihovi potpisi.' Što je potrebno a što nepotrebno relativno je. Kidani su tekstovi, a ostala je neka 'mitologija' o arbanaškom poreklu od Pelazga i dalje, rodoslovlje u jednom inače dugačkom memorandumu. Treba reći da je skraćivanja dokumenata bilo uvelike i na izložbi dokumentacije o Ligi u Prištini (iako je tamo to bilo opravdanije, ali ne onoliko). Kidanjem tkiva želelo se da se uklone nepovoljni delovi dokumenata, pa i izraza koji danas loše zvuče ('fanatici') i slično« (str. 136).

»Zbog žurbe ili nedovoljnog znanja jezika nisu verno transkribovani engleski tekstovi, tako da se engleski tekst na nekim mestima ne može koristiti (str. 181, 284, 300, 301) [...]« (str. 137).

»Ima i materijalnih omaški, Dokumentat broj 2 datiran je sa 18. februara 1878, iako je reč o 1879. godini. Na taj zaključak jasno ukazuje pozivanje na pristupanje Ligi prošle godine, tj. 1878 (jer ona nije postojala 1877. godine) [...] Nema sumnje da izrađivači registara treba da se služe stručnim pomagalima, leksikografskim izdanjima odnosnog naroda ili bar *Diplomatskim rečnikom*, koji se takođe nalazi u bibliotekama naše zemlje. Ovako se nije mogla prikriti činjenica da priređivač nije stručnjak za period o kojemu objavljuje građu« (str. 137, 138).

»Ove su napomene i primedbe Arhivu Kosova pri daljem angažovanju priređivača zbiraka, i to ne samo u pogledu editora nego i pri izboru recenzenata, jer i oni dele odgovornost za stručnost knjige« (str. 138).

No, da vidimo objektivnu stranu problema. Socijalistička zajednica naše zemlje je preduzela prikladne mere da bi se 100-godišnjica Albanske prizrenske lige što kvalitetnije i što svestranije proslavila. U sklopu tih priprema Arhiv Kosova preuzeo je na sebe da publikuje šest zbirki dokumenata, a u saradnji sa Muzejom Kosova da priredi izložbu dokumenata. Ali do juna 1978. godine, kada se proslavila jubilarna godina, Arhiv je uspeo da izda samo 2 zbirke dokumenata od šest predviđenih. Pošto se nisu mogle u 1978. godini objaviti sve zbirke, u narednoj (1979) predviđeno je bilo izdavanje još pet zbirki dokumenata: osmanlijskih, nemačkih, francuskih, srpskih i italijanskih. A budući da je Arhiv, u međuvremenu, obezbedio još 2000 foto-kopija engleskih dokumenata, u narednim godinama može se očekivati još koja publikacija tih dragocenih spisa. Inače, objavljena zbirka engleskih dokumenata oduševila je čitaoce, a izložbu, koja je otvorena u Prištini, Sarajevu, Zagrebu, Beogradu i Ljubljani ocenili su gledaoci, naročito najkvalifikovaniji i najodgovorniji društveno-politički radnici navedenih centara, najlepšim izrazima.

Kako se vidi, nisu izdavana dokumenta »onih zainteresovanih zemalja koje su imale najpozitivniji stav prema Ligi«, nego dokumenta koja su priredili angažovani priređivači za odnosni termin.

Dalje, u zbirci od 92 »numere«, kako je već rečeno i u Predgovoru, nisu obuhvaćena sva engleska dokumenta, kojih ima veoma mnogo, već samo veći deo istraživanih dokumenata do početka 1978. godine, kada je rukopis predat u štampu. Inače, zbog nedostatka vremena od 100 predviđenih dokumenata za objavljivanje u toj ediciji objavljena su samo 92. Što se tiče izvesnih skraćivanja akata, što — po B. Hrabaku — »izaziva podozrivost«, da je to »nepopularan manir«, i učinjeno, navodno, da bi se »uklonili« izrazi koji danas loše zvuče (»fanatici«) i slično, treba reći ovo. Priređivač se služio skraćivanjem izvesnih dokumenata isključivo zbog stava redakcije, s ciljem da se ne objave delovi akata koji nemaju naučnu vrednost, i radi uklanjanja onih izraza koji bi kompromitovali, još više, i onako kompromitovane vlade balkanskih država. Inače, da su uklonjeni izrazi »fanatici« kako bi znao B. Hrabak za te izraze, kad pred sobom nije imao originalna dokumenta. Izraz »fanatici«, koji je upotrebljavao sultan Abdulhamid II i engleski konzul u Prizrenu St. John za lidere albanskog nacionalnog pokreta, danas upotrebljava Bogumil Hrabak.

B. Hrabak je našao da »nisu verno transkribovani engleski tekstovi, tako da se engleski tekst na nekim mestima ne može koristiti«. Međutim, transkripcija je stoprocentno tačna. Takvu transkripciju odobrio je i nastavnik engleskog jezika i književnosti, u svojstvu lektora za engleski tekst, dr Abdullah Karjagdiu. Jer, da nije transkripcija verna originalu, kako bi se mogla dokumenta verno prevesti na albanski.

Pokušavajući da nađe i »materijalnih omaški«, B. Hrabak kategorički tvrdi da »dokumentat broj 2 datiran je sa 18. februar 1878. godine, iako je reč o 1879. godini«. To je omaška B. Hrabaka, a ne pisca dokumenta, a najmanje priređivača zbirke, koji nije smeo da ispravlja već dati-

rani dokumenat. A priređivač zbirke je, već u fusnoti na str. 50, dao ovo objašnjenje: »Mavromati (autor odgovarajućeg spisa) bio je konzul Grčke u Skadru, a njegov je izveštaj upućen ministru spoljnih poslova Grčke. Taj je dokumenat napisan na francuskom i nosi datum »le 18. Fevrier, 1878«, zatim je preveden na engleski i nosi datum »February 18. 1878«. Dakle, taj je dokument registrovan s tim datumom i u Plavoj knjizi (*Accounts and Papers* (38). 1878–9, LXXIX. 79, 461–477), i u fondu F. O. 424/76: Further Corres. resp. the Affairs of Turkey, Nov., 1878, str. 80–82). Još nešto, grčki konzul Mavromati je svoj izveštaj napisao 18. februara 1878. godine, i poslao ministru spoljnih poslova svoje zemlje, a grčki ministar Delyani je kopiju toga Mavromatijeva dokumenta, iz Atine, 21. oktobra 1878. godine, uputio ambasadoru Grčke u Londonu, da bi je on predao engleskoj vladi. U tom spisu stoji i ova beleška: »M. Delyanni to M. Gennadius. — (Com. to the Marquis of Salisbury by M. Gennadius, November 5), Athenes, le 21 Octobre, 1878 [...] Inclosure in No. 91. M. Mavrommato to M. Delyanni, Séodra, le 18 Febvrier, 1878.«³⁴

Na osnovu svega izloženog dâ se zaključiti da su članci B. Hrabaka naučno neosnovani; da je Albanska liga, kao albanski nacionalni pokret i Privremena albanska vlada, imala narodnooslobodilački, antiimperijalistički, socijalni i multikonfesionalni karakter; da je Arhiv Kosova pravilno postupio u izdavanju arhivske građe i otvaranju izložbe dokumenata posvećene 100-godišnjici Albanske lige.

³⁴ F. O. 424/76, 80–82.